

НАЙМЕНУВАННЯ ОСІБ ЗА ЗОВНІШНІМИ ОЗНАКАМИ В НЕОФІЦІЙНІЙ КОМУНІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ: МОТИВАЦІЙНИЙ СТАТУС Й ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ

Шульська Н. М., Зінчук Р. С.

ВСТУП

Українська антропонімія як органічна основа пропріального складу лексики окреслена мовними традиціями та локальними особливостями. Трикомпонентна офіційна антропосистема представлена прізвищами, особовими іменами та патронімами. У народно-побутовій комунікації, зреалізованій у говірковому середовищі та в соціальних мікроспільнотах, основні функції антропонімів виконують прізвиська. Прізвиськова система акумулює інформацію про лінгвоментальну та етнокультурну специфіку українців.

Прізвисько – це неофіційне одно– чи багатолексемне найменування особи чи кількох осіб, яке дає найменувач, щоб підкреслити особливу характерну рису, що вирізняє денотата серед інших, ідентифікує, його. Прізвиська обов'язково конотативні одиниці, тобто містять переважно негативний емоційний компонент. Серед вуличних іменувань за родом заняття, відкатойконімних і відетнонімних похідних, родинних назв функціонують нейтральні номени, які або не мали спочатку, або з часом втратили емоційну складову. Розгалужена система українських говірок сприяла появі специфічних дієслівних конструкцій для реалізації значень 'давати прізвисько', 'називати прізвиском'. У більшості населених пунктів Західного Полісся функціують дієслова *прозива́тися* || *прузива́тися*, *обзива́тися*. Інколи присутня додаткова уточнювальна вказівка *по-вуличному прозива́ють*, *прозива́ють хазя́йна*. У мовленні поліщуків виявлена локальна форма *меню́шити* || *маню́шити* 'кепкувати, дражнитися'. У говірці села Тур Ратнівського району Волинської області дієслово *меню́шити* виражає значення 'обговорювати людину'.

Зі значенням 'називати прізвиском' уживані конструкції *клі́кати*; *дражні́ти* || *дражні́ти*. Представлено нейтральні дієслова *звуть*, інколи з додатковими уточненнями *такó звуть*, *назива́ють*.

В одній говірці зафіксовано експресивно марковану назву *називають гідко*. Уживані також дієслова *говорять, кажуть* || *кажут*, спорадично зафіксована конструкція *на хутко кажут*.

Значення ‘давати прізвисько’ продемонстроване в дієсловах *прозивати; назвати*, пор.: *назвали так, назвали, охрестіли*, пор.: *вхрестіли так*, із вказівкою на вікову диференціацію: *діти вхрестіли*, а також *охрестіли, похрестіли*. Побутовують специфічні означення: *ім'я дали, прикліли, на сміх сказали, прилипили, вчепилося*. На Західному Поліссі спорадично функціонує лексема *візвали*. У західнополіських говірках засвідчена широка терміносинонімія на позначення неофіційних антропонімів (прізвиस्क), що, з одного боку, зумовлено неусталеністю загальноукраїнської антропонімної терміносистеми, з іншого – діалектною унікальністю досліджуваного ареалу.

Продуктивно функціонує термін *прізвисько*, особливо його фонетичний варіант *прóзвісько*. Уживані форми *в'уличне прóзвісько*, в одній говірці засвідчено *прізвиське в'улицьке*. Простежено використання термінів *менюха* || *минюха* || *минюша* (зі значенням ‘образливе прізвисько’). Трапляються словотвірні варіанти *применюха, менюх*. Засвідчений термін *прóзвище*. У говірці с. Рівне Любомльського р-ну Волинської обл. виявлено полонізм *назвісько* у значенні ‘прізвисько’. На позначення неофіційних антропонімів уживані також терміни *фамілія, відумка*. Для молодіжної комунікації характерні жаргонізми *клічка* || *клічка*, словотвірні модифікати *кликуха* || *клікуха, кликучка, поганяло*, а також *сільські клічки*. У деяких говірках виявлено специфічні синоніми: *прізва, віслови, псевдо, візвиська, псевдоніми, відірки, тутулі*. І. Хміль у говірках Берестейщині зафіксував форму *гидиш* ‘понижуюча кличка на селі’ (наголос не вказаний). На позначення народно-побутових антропонімів сімейно-родового характеру послуговуються описовими конструкціями: *по-з'уличному* || *по-у'лічному* || *по-в'уличному; по-двориську; по-двірньому, по-пудвір'ю; по-клічному, в'уличне ймення, образливе такé, пряме найменування, не політературному, по-другому*.

Неофіційні найменування не тільки ідентифікують чи характеризують особу, але й виразно вказують на її зв'язок із сім'єю, родиною, цілим поколінням. Таку функцію виконують сімейно-родові особові вуличні назви, які передають із покоління в покоління, які дуже давні, стійкі, тривалі в часі, хоч давно вже втратили

первісний експресивний відтінок. Уважасмо, що сімейно-родові неофіційні іменування (як їх означаємо) – це давні неофіційні вуличні антропоніми, що переважно виконують лише номінативну функцію, в чому близькі до прізвищ; мають найчастіше втрачений експресивний компонент і мотив номінації (хоч інколи його простежено за первісним носієм); виявляють ширші можливості порівняно з прізвисками; вживані як безпосередньо, так і поза очі. В основі кожної сімейно-родової назви лежить індивідуальне прізвисько референта як засновника чи засновниці роду.

1. Функційна природа прізвищ за загальним зовнішнім виглядом осіб

Біологічна природа людини, її антропологічні особливості знаходять відображення в ономастиці, і в першу чергу в антропоніміці. Ще в матеріалах давньоруських пам'яток виявлено прізвиська-прикметники, які характеризують людей: імена-прізвиська *Безцасний, Вялий, Гарний*¹. Такі прізвиська подає у своїх ономастичних матеріалах І. Я. Франко: *Глухий, Хороший, Святий, Добрий*². Вуличні антропоніми, вмотивовані зовнішністю носія, – найбагатший клас індивідуальних особових назв. Номінативним мотивом здебільшого стає релевантна ознака. Якщо людина має зовнішню ваду або ж своєю тілобудовою, стилем одягу і т. ін. відрізняється від інших членів колективу, вона відповідно отримує прізвисько, яке допомагає виділити її в цьому колективі. Тому функція прізвищ за фізичними ознаками носія і характеристична, і диференційна. В. М. Ястребов уважав прізвиська, що характеризують людину за її зовнішнім виглядом та фізичними ознаками, найбільш цікавими: “Ця сторінка найдоступніша для спостережень і мимоволі впадає в очі. Деколи вистачить одного влучного слова, щоб змалювати портрет людини”³.

Часто апелятивною основою прізвищ за зовнішніми рисами виступають фаунономени. Це пояснено давньою антропонімною традицією, пов'язаною з тотемізмом: імена та імена-прізвиська від назв представників тваринного світу вживали в побуті українці в

¹ Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. Київ: Наук. думка, 1988. С. 117–121

² Франко І. Я. Причинки до української ономастики. *Франко І. Твори* : у 50-ти т. К. : Наук. думка, 1982. Т. 36. С. 406; 410.

³ Ястребов В. Малорусские прозвища Херсонской губернии: этнографический очерк. Одесса, 1893. С. 9.

XIV–XVII ст.⁴, які мали відстрашувально-захисне значення⁵. Докладний аналіз неофіційної антропосистеми Західного Полісся дозволяє диференціювати прізвиська-характеристики зовнішності людини за такими мотиваційними підгрупами (МПг) і мотиваційними рядами (МР):

МПг “Прізвиська за загальним зовнішнім виглядом носія”

Такі назви відображають оцінну характеристику загального зовнішнього вигляду особи, не деталізуючи на якійсь конкретній особливості. Але з іншого боку, ці прізвиська дуже конкретні, адже здійснюють не лише точну ідентифікацію, але мають виразну характеристику. Загальний зовнішній вигляд у прізвиськах відтворює природну характеристику людини. Рідше таке враження може створюватися від другорядних чинників: одягу, який носить людина, її охайного чи неохайного вигляду, запаху тощо.

Українські неофіційні антропоніми цієї МПг репрезентовані опозицією “гарний(а) – негарний(а)”.

МР “красивий || красива”

Виокремлено прізвиська, що описують вродливих людей, про яких на говорять у фраземах: *Хоч з лиця воду пий; Хоч картину малуй*⁶. Такі антропоніми належать найчастіше жінкам, що визначено специфікою мотиваційної ознаки (МО). Виділено прізвиська-субстантиви: *Баронеса, Буба, Красотка, Лялька, Ляля, Кукла; Ліля, Звізда*; прізвиська-ад’єктиви: *Красіва, Мальована, Фірминна*. Рідше такі назви належать особам чоловічої статі. Зафіксовано субстантиви *Ляльо, Олень, Принц* і ад’єктиви *Красівий, Мальований*. На перший погляд, засвідчені прізвиська ніби виражають позитивну характеристику, хоч природа прізвиськової номінації вказує на протилежне: такі назви функціонують винятково з виразним негативним маркуванням: *Фіфа, Фіфочка*, пор. сленг. *фіфа* ‘козир-дівка, чепуруха’⁷. У прізвиськах цього різновиду відображено діалектизми: *Хорошунчик, Хорошуха* || *Харашухе*, пор. діал.

⁴ Демчук М. О. Слов’янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. Київ: Наук. думка, 1988. С. 121.

⁵ Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ: Наук. думка, 1977. С. 168.

⁶ Мацюк З. С. Із народу не викинеш: діалектний словник фразеологізмів. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. С. 34.

⁷ Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк]. Харків: Фоліо, 2006. С. 308.

хорошун ‘гарний парубок’⁸, *хорóш*, *хорóший* ‘красивий’, *хорошіень* ‘красень’⁹. У багатьох населених пунктах на позначення симпатичних людей (найчастіше жінок) використано лексему *лялька*, пор. місц. *Гáрна*, *йак л’áл’ка*. Уживані тотожні деривати *Ляля*, *Ляльочка*, *Ляльо* ‘чоловік’, *Кúкла*. Серед ад’єктивних утворень виявлено назви *Мальóваний* || *Мальóвана*, пор. *мальóваний* ‘красивий (про людину)’¹⁰. Таких людей характеризують також фразеологізми: *Хоч карт’ину мал’уй; Йак написана*¹¹. Деякі вуличні назви побутують із додатковим окресленням: *Писанка: /гáрна / йак пíсанка //; Царíця: /гáрна, йак царíця //*. Спорадично засвідчена гіпонімна диференціація, пор. антропоніми, що однаково характеризують симпатичних людей: *Квітка* і *Рóза*, *Рóзочка*, *Лілія*. Незважаючи на позитивне наповнення лексичного компонента, вони позначені виразною дошкульністю, оскільки характеризують лише тих людей, які вихваляються своєю вродою перед іншими. У цьому переконують західнополіські фраземи: *Красáв’ица, красáв’ица, а зáмуж то не вішла*¹²; *Красá до два дна, а сóвіс’т’ навс’гáда; Красу на тар’ілку не пулóжиш*¹³.

МР “некрасивий || некрасива”

Прізвиська, що номінують несимпатичних носіїв, належать переважно чоловікам і мають субстантивно-метафоричний характер: *Кракаділ*, *Крiса*, *Кротáч* < крiт, *Мáвна* і похідне *Мавна́й*, *Пúголовок*, *Чóртик*, *Щур*. Деякі з цих назв виявлено серед сленгової лексики: *крокодил* ‘характеристика людини’¹⁴, *мавна* ‘негарна дівчина’¹⁵. Для доповнення антропонімної картини наведемо західнополіські фраземи, які дають оцінку негарним людям: *Спéреду стрий, а з’áду*

⁸ Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 2. С. 232

⁹ Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. Київ: Вид-во АН УСРС, 1907–1909. Т. IV. С. 411.

¹⁰ Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. Київ: Вид-во АН УСРС, 1907–1909. Т. II. С. 402.

¹¹ Мацюк З. С. Із народу не викинеш : діалектний словник фразеологізмів. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. С. 34.

¹² Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв’язав : народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін ; Луцьк: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Oddział w Lublinie, 2003. С. 134.

¹³ Мацюк З. С. Із народу не викинеш : діалектний словник фразеологізмів. Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. С. 34.

¹⁴ Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк]. Харків: Фоліо, 2006. С. 172.

¹⁵ Там же. С. 186.

хоч з лопáтоїу стий; Лихóму відов'і то иче й нóса врізано¹⁶.
Спорадично зафіксовано найменування: *Брідкий, Брідун*, пор. *брид, брида́к, брида́ль, бридкий* ‘страшний, некрасивий’¹⁷.

МР “особливості одягу і його аксесуарів”

Народно-побутові особові назви можуть відображати специфіку одягу, який носять денотати, або його деталей. У таких іменуваннях спостережено метафоризацію: *Бундик* ‘ходив у довгих сорочках’, пор. *бунда* ‘верхній одяг’¹⁸, *Жура́вка* ‘ходила в червоному плащі’, *Зелéна* ‘носила одяг зеленого кольору’, *Кашке́т* < кашкет ‘головний убір, шолом’, *Капелю́шник, Кухва́йка* < діал. *кухва́йка* ‘фуфайка’, *Марина́рка* ‘ходив у піджаку’ < *марина́рка* ‘чоловічий піджак’, *Матня́* ‘носив штани, у яких звисала матня’ < *матн’а* ‘частина штанів, де сходяться холоші’, *Чобот, Пітльові* ‘ходив у білих штанах’, пор. *питльованка* ‘пшеничне борошно тонкого помолу’, *Сму́ж* ‘як прийшов із в’язниці, то ходив у смугастому одязі’, *Рогáтий* ‘носив шапку’, *Тапо́чкін* ‘завжди ходив у капцях’, *Фені́чка* ‘носила прикраси’, *Хуляв* ‘ходив у чоботах із довгими халявами’.

МО ‘ті, що ходять у порваному одязі’ реалізують прізвиська *Дра́бник* < *драб* ‘обірванець, бідняк’¹⁹; *Дра́нка, Дра́нець, Драй*, пор. *дра́ний* ‘порваний’, *дра́нець* ‘обірванець’, *драння́* ‘лахміття’²⁰; *Лата́й, Лато́чник, Лата́й, Лати́к* < *латати* ‘пришивати шматок тканини на дірку в одязі’, *лату́н* ‘свита з латками’, *лату́нник* ‘бідний селянин’, *латя́нка* ‘одяг із латками’²¹; *Лак, Лакмі́йон* [СППУ II, с. 127], *Лакман, Лаиму́да* [СППУ II, с. 127] < *лахму́да*, пор. *лахи* ‘лахміття’²², *лахавий, лакма́й, лакмо́тник* ‘обідранець, брудний’; *Манти́ль, Мантолю́к* < *мантел* ‘старий одяг’, *Халамі́ндиця* < *халамі́дник* (із діалектною

¹⁶ Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв’язав : народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін ; Луцьк: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. Oddział w Lublinie, 2003. С. 52.

¹⁷ Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. Київ: Вид-во АН УСРС, 1907–1909. Т. I. С. 97.

¹⁸ Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 1. С. 37.

¹⁹ Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. К.: Вид-во АН УСРС, 1907–1909. Т. I. С. 439.

²⁰ Там же, С. 440.

²¹ Там же, С. 348.

²² Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. К. : Наук. думка, 1982–2003. Т. 1–4. С. 202.

модифікацією звукосполюки [дн] на [нд]) ‘обідранець’²³. Опозиція “охайність – неохайність” репрезентована в метафоричних прізвиськах, які описують неохайно вдягнених людей: *Бурділо, Бурдічка*, пор. *бурда* ‘несмачна страва або каламутний напій’²⁴, *Ківчиця* < *ківчити* ‘м’яти, колошматити’, *Замазана, Кірочка, Свиня, Скунс, Трпінка, Хруша*.

Аналіз вуличних найменувань засвідчив деяку тенденцію у прізвиськах-характеристиках загального зовнішнього вигляду осіб. Спостережено, що неофіційні назви, які підкреслюють симпатичну вроду людини, належать переважно жінкам, а ті, що вказують на некрасиву зовнішність, – чоловікам.

2. Вуличні антропоніми за особливістю структури тіла в цілому

У народно-побутових назвах людей яскраво відображені особливості структури тіла людини: зріст, повнота, худорлявість. Серед прізвиськ найповніше зrealізовані опозиції “високий(а) – низький(а)”, “худий(а) – повний(а)”. Вуличні назви, що характеризують зріст чи повноту (худорлявість) людини, – найчастотніші серед західнополіського антропонімного реєстру за зовнішнім виглядом денотатів. Така тенденція зумовлена тим, що зріст людини, окреслення її статури – найперше помітні для стороннього ока.

ММг “*Прізвиська, що характеризують зріст денотатів*”.

В антропонімній традиції однією з основних зовнішніх рис людини визначено зріст. Цим пояснено наявність великої кількості прізвиськ, що характеризують високих і низьких людей. Для творення таких дериватів використано лексеми-мотиватори, які перебувають в опозиціях “високий(а) – низький(а)”, “довгий(а) – короткий(а)”, “великий(а) – малий(а)”. Засвідчена ММг у західнополіських говірках продемонстрована бінарійми: “високий(а)” і “низький(а)”, а також їхніми синонімічними одиницями. Прізвиська диференційовано за такими МР:

МР “*високий* || *висока*”

МО ‘високий || висока’ демонструють ад’єктиви *Високий, Великий, Довгий, Длинний*. Установлено, що у багатьох населених пунктах побутує прізвисько *Довгий* із фонетичними варіантами *Довги*

²³ Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. Київ: Вид-во АН УСРС, 1907–1909. Т. I.V С. 384.

²⁴ Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. I. С. 38.

|| *Довгий*. Уживаний і жіночий антропонім *Довга*. За лексемами-мотиваторами прізвиськові номени кваліфіковано на спільнокореневі деривати й метафоричні номінації: напр.: *високий*: *Висоцька, Вішка і Антена, Баскетболіст, Батон* тощо.

У цьому МР виявлено такі прізвиська: *Весло* < можливо, *веслюга* ‘людина високого зросту’²⁵, або від апелятива *весло* з метафоричним значенням; *Дічка* < *дічка* ‘дика яблуня’; *Ціба, Цібаль, Цібак, Цібах* < *ціба* ‘довга нога’, *цибань, цибатий* ‘довгоногий’, діал. *цибатий* ‘такий, що має тонкі довгі ноги’, пор. також діал. *цібах* ‘висадок цибулі’, тому можлива вторинна номінація; *Тічка* < *тічка* ‘довга палиця’.

На означення дуже високих людей зафіксовано прізвиська *Безрозмірний, Пувтурак, Хмарочос*. Побуять колоритні двокомпонентні структури: *Дошка Сороковка, Довга Нога, Два Сорок, Двісті Двадцять, Галя Двері, Кінг Кінг*. Серед лексем – твірних основ неофіційних антропонімів, що ідентифікують високих і сильних носіїв, уживаний субстантив *дуб* із різними конотативними виявами: *Дуб, Дубар, Дубіняка, Дубище, Дубок, Дубик*. Відома символіка лексеми *дуб* в уявленні українців, “дерево порівнювали з людиною: міцний, як дуб; дуб, мов богатир, стоїть, не ворухнеться; дуб також символізує парубка, козака”²⁶. Деякі з аналізованих прізвиськ, крім основної МО, мають ще й додаткову характеристику ‘худий’, що вказує на подвійну номінацію. Серед іменувань, організованих за моделлю “високий(а) + худий(а)”, побутують метафоричні антропоніми: *Гак, Коцюба, Нитка, Ракета, Тополька, Труба, Удочка, Шнурко* < шнурок, *Ціркуль, Чапля*.

МР “*низький || низька*”

Значення ‘низька людина’ у західнополіських прізвиськах виявлене ад’ективами *Малій(а), Дрібний(а), Короткий(а), Кущий(а)*, які в складі антропонімів мають розгалужену фонетико-словотвірну структуру. За лексемами-мотиваторами виділено спільнокореневі деривати з основою *Мал-*, яка в прізвиськах зреалізована широко: *Малалій, Малах, Малець, Малака, Малок, Малуха, Малюга, Малюній, Малюха, Малюшка, Маль, Маленьо, Маліш, Малій, Мאלко, Мאלок, Мאלютик, Малютка, Мאלько, Мאלьом, Мאלьончик*, пор. апелятиви

²⁵ Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. Київ: Вид-во АН УСРС, 1907–1909. Т. I. С. 132.

²⁶ Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. С. 203.

малéча, малі́шко, малю́к. В активі цього МР побутують метафоричні антропоніми: *Гно́мик*, *Кита́єць*, *Кно́пка*, *Кана́рик* < *кана́рок* 1. 'птаха'. 2. 'сорт вівса, що рано дозріває і має дрібне зерно'²⁷, *Копéйка*, *Кача́н*, *Масло́к*, *Мéндель* < *ме́ндель* 'маленький снопик', *Метр*, *Мішка*, *Муца́й* < можливо, *муц* 'маленький кінь', *Писка́рик*, *Чику́шка* < *чику́шка* 'пляшка місткістю 0,25 л.', *Япо́нка* і т. ін. У реєстрі лексем-характеристик цього типу прізви́ськ повністю відсутній прикметник *низький*.

Серед антропонімної бази аналізованого МР домінують прізви́ська *Малі́й* і фонетичні варіанти *Малі́* || *Малéй* || *Ма́лій*. Виявлено жіночу форму *Мала́* і демінутив *Малéсенький*. Побутують також антропоніми, похідні від прикметника *маню́ній*: *Маню́ня*, *Маньо́ха*, *Маньо́нька*, *Маню́ній*.

Засвідчено похідні від лексем *куци́й*, *куц* < діал. *ку́ций* 'короткий, невеликий', *куц* 'малого росту чоловік'²⁸ або *ку́ций* 'короткий, малого зросту', 'короткохвостий, безхвостий', *ку́цик* 'поні, кінь малої породи': *Куц* || *Куць*, *Ку́цик*, *Куца́н*, *Ку́цьо*, *Куца́к*, *Куце́нко*, *Ку́цька*. Спорадично зафіксовано жіночий антропонім *Куца́* і демінутив *Ку́ченький*.

Паралельно функціонують одиниці, похідні від апелятива *короткий*: *Коро́тенький*, *Короті́шка*, *Короту́ля*, *Корота́ч*, *Короту́н*; *Корна́тий* < діал. *корна́тий* 'короткий'. На Західному Поліссі вживані діалектизми на означення невисоких людей із виразною метафоризацією: *Бе́дрик* < *бе́дрик* 'сонечко семикрапкове'; *Бо́блях* < *бо́бл'ах* 1. 'послід зайців'. 2. 'послід лісових козуль'²⁹; *Варабу́х*, *Варабе́ль*, *Во́роб* < *варабу́х* 'горобець'; *Вруба́ний*, *Кльо́цик* < *кл'о́цик* || *кл'оц* || *кле́цок* 'невелике поліно; відрізаний кусок стовбура дерева'; *Курду́пель* < *корду́пил* 'малого зросту чоловік; *Куропа́тка* < *куропа́тка* 'куріпка'; *Никуди́шко* < *никуди́шин'ий* 'поганий, непотрібний'; *Пуць* < *пуц* 'маленьке пташеня в пухові, коли ще не вбралося в пір'я; *Ці́пка*, *Ці́пник*, *Циплю́к*, *Цьо́пучка* < *ц'і́пка* 'курча'. У молодіжній комунікації засвідчено найменування *Кно́пка*, *Шко́льник*, *Ліліну́тка*, *Шпі́ндик* || *Шпе́ндик* || *Шпі́ндель*, пор. жарг. *шпіндик*

²⁷ Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 1982–2003. Т. II. С. 360.

²⁸ Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. I. С. 273.

²⁹ Там же. С. 24.

‘людина малого зросту’³⁰. Трапляються розширені прізвиськові структури: *Метр в Кéдах, Метр з Ша́пкою, Кúццй Хвіст*.

ММг “Прізвиська на означення повноти чи худорлявості людини”

У неофіційних антропонімах розгалужено представлена лексика на означення людської повноти та худорлявості. Такі прізвиська чітко диференційовані, локально марковані, ареально варійовані. У семантиці цих народно-побутових назв виражена опозиція “повний(а) – худий(а)”.

МР “худий || худа”

Серед мотивів називання засвідчений МР особливо поширений. Дуже худих людей на Західному Поліссі характеризують фраземи *Худий, йак трáс ‘ц’а, Йак осá перев’язана*³¹. У семантиці вуличних назв цього МР можлива градація “худий(а) – дуже худий(а)”. Остання МО в прізвиськах найвиразніша. Такі антропоніми часто реалізують додаткову МО ‘високий’, що характерно для творення неофіційних антропонімів.

У багатьох населених пунктах побутує прізвисько *Худий* (у говірках *Худи* || *Худий*), відповідної жіночої форми не зафіксовано. За лексемами-мотиваторами встановлено побутування спільнокореневих одиниць із формантом *Худ-*: *Худ, Худák, Хúдик*. Засвідчено інше апелятивне значення аналізованого форманта, пор. *худáвий* ‘бідний’, *худák* ‘бідна людина’. У продемонстрованих українських прізвиськах за наявності конкретної індивідуальної мотивації немає заперечення щодо апелятивного статусу цього форманта. Надзвичайно поширені метафоричні номени, які характеризують низьких осіб: *Глист, Вир’óвка, Дрóтик, Комáр, Коцюба* тощо.

Спорадично функціують прізвиська-прикметники *Благий* < діал. *благий* ‘худий’, *Дóхлий* < діал. *дóхлий* ‘худий, хворобливий’; *Плóський*; *Ча́хлий* < діал. *ча́хлий* ‘негарний, вимучений хворобою’; *Шті́бний* < *шти́бний* ‘зручний у користуванні’. Лексеми *плоский* і *штибний* в прізвиськах ужито з метафоричним підтекстом. Ряд спільнокореневих іменувань умотивовані прикметником *сухий* < *сухий* ‘про людину: худорлявий’: *Сохáтий, Сохáнь, Сóхлий*. В окремих говірках Західного Полісся виявлено прізвиська *Дзя́ба* <

³⁰ Ставицька Л. Український жаргон : словник. Київ : Критика, 2005. С. 305.

³¹ Мацюк З. С. Из народа не выкинеш : диалектний словник фразеологізмів. Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. С. 33.

діал. *дз'абел* знев. 'худий чоловік'³²; *Сусель* || *Сусел* < діал. *сусей* 'худий'. Для найменування худих людей використано інші антропоніми виразного метафоричного характеру: *Патічка* < *патічка* 'паличка'; *Сухостой* < *сухостой* 'сухе дерево, що стоїть у лісі серед тих, які ростуть'; *Шкварка* < *шкварка* 'шматок печеного сала'. У багатьох н. пп. поширене прізвисько *Таранька* || *Таранка*, яке характеризує худих місцевих жителюк. Для номінації носіїв цього МР використано прізвисько-антитезу *Тлустий* < *тлустий* 'жирний', очевидно з метафоричною семантикою. Виявлено також антропонімну конструкцію *Ходячий Ренген*.

МР "повний || повна"

МО 'повний', 'з великим животом' у прізвиськах представлені активними ад'єктивами *гладкий*, *грубий*, *повний*, *круглий*, *міцний*, *пузатий*, *товстий*, пор. зафіксовані антропоніми: *Гладкий* < *гладкий* 'повний, товстий', *Грубий* < *грубий* 'повний', *Повний*, *Круглий*, *Міцний* < *міцний* 'кремезний, сильний', *Пузатий*, *Товстий* || *Толстий*. Серед жіночих прикметникових утворень засвідчено лише антропоніми *Груба* і *Товста*. Побувають прикметникові прізвиська, що мають особливе зневажливе значення: *Жерібний*, *Кантовий* < діал. *кантови* 'такий, що має прямокутну форму'³³, *Пішина*, *Тельбятий* < *тел'бятий* 'людина з великим животом', *Тільний*. У деяких назвах спостережена семантична відмотивація: *Гарбуза*, *Колобок*, *Кавун* < *круглий* 'повний'. Виявлено спільнокореневі одиниці: *гладкий* → *Гладун*; *грубий* → *Грубас* || *Грубась*; *пузатий* → *Пузак*, *Пузер*; *товстий* → *Товстуха*, *Товстун*.

Зафіксовано інші номени на означення повної людини, оформлені метафоричними номінаціями: *Бабера* < *бабера* 'товста жінка'; *Балда* < *балда* 'неповоротка жінка'; *Бамбула*, *Бамбульчик* < *бамбула* 'неповороткий', 'тютхтій, нездара', спільнокореневі форми *Бамбетль*, *Бамбоша*, *Бамбулій*; *Баняк*, *Банячок* < *бан'ак* 'чавунний горщик будь-якої місткості'; *Бардадін* < *бардадін* 'людина великої комплекції'; *Бохун* < *бохун* 'паляниця'; *Бунька*, *Бунько* < *бун'ка* 'гличик з вузьким горлом'; *Гармата*; *Дзік* < *дз'ік* 'дикий кабан'; *Дода* < *дода* 'товста неповоротка жінка'; *Кадушик* < *кадушка* 'бочка для соління городини'; *Лема*, *Лемах*, *Лемеха* < *лемеха*, *лемехуватий* 'неповороткий, повільний'; *Магулка* < *магула* 'товсте поліно з

³² Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 1. С. 130.

³³ Там же. С. 204.

сучками'; *Пукáч* < *пукáтий* 'випуклий, роздутий'; *Туліб* < *тулúба, тулúбах, тулúбаха* 'буряк чи картоплина, у яких середину виїли миші', *Цéбер, Цéбрик* < *цéбер* 'невисока посудина з клепок, у якій для домашніх тварин готують їжу'; *Шерéпелянка* < *шерéпа* знев. 'товста неповоротка жінка'.

Серед прізвиськ аналізованого МР домінують метафоричні відфауномени: *Ведмідь, Кабáн, Кобíла, Мáмунт, Слон, Тюлénь*. Лексеми в основах продемонстрованих прізвиськ із негативним маркуванням уживані також як молодіжні сленгізми, пор. *кабан* 'товста людина'³⁴, *кобíла* знев. 'дівчина, жінка'³⁵. Очевидно, оказіоналізмом виступає прізвисько *Кобíл*. У реєстрі найменувань цього типу представлено назви на позначення кулінарних реалій, що відображають вторинну номінацію: *Бéцик* < *бец* 'дерун', *Бу́лочка, Варéник, Ковбáска, Пампúшка* і похідні *Пампушéвич, Пампúха, Пíльмéнь, Пóнчик, Сáло*.

У багатьох населених пунктах повних жінок охарактеризовано прізвиськом *Бочка* < *бóчка* 1. 'дерев'яна посудина з клепок для зберігання зерна чи муки'. 2. перен. 'товста людина'; сленг. *бочка* 'дуже товста людина'. Зафіксовано спільнокореневі специфічні чоловічі утворення: *Бóчик, Бóчиль*. Функціують також діалектні прізвиськові демінутиви *Бóчичка, Бóденька* < *бóдн'а* 'бочка, *Бочóнок* < *бочóнок* 'зменш. до бочка'. На означення повної людини використано словосполучення *Бóчка з Дúстом*. Поряд із деякими неофіційними антропонімами зафіксовано додаткові окреслення, що свідчать про особливу увагу респондентів до прізвиськ такого зразка: *Мéтрик: / шо вздовж / шо впóперек //*.

Часто в неофіційних іменуваннях-характеристиках повноти людини, засвідчено лише вказівку на окремі частини її тіла, пор.: *Брúха* < *брúхо* 'живіт, черево, пузо'; *Грудíй* < *грудáй* 'той, хто має великі груди'; *Животénко; Пу́зо, Пу́зик; Тéльбíй, Тéльбо, Тéльбач* < діал. *тéл'бо* 1. 'великий живіт', 2. 'людина з великим животом', *Черевкó, Черевéнко* < *чéрево* 'живіт', діал. *черевáтий* 'який має великого живота'. Серед таких прізвиськ побутують словосполучення *Гром Бáба, Салцíсón Кубáсович*.

³⁴ Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк]. Х.арків: Фоліо, 2006. С. 153.

³⁵ Ставицька Л. Український жаргон : словник. Київ: Критика, 2005. С. 178.

3. Прізвиська за особливостями окремих частин тіла людини

У творенні таких неофіційних назв завжди бере участь якийсь зовнішній стимул (очі, волосся, ніс, голова людини). Процес появи прізвиськ цієї МПг окреслений опозиціями-мотиваторами “щось велике – щось мале”, “чогось багато – чогось мало”, “щось стандартне – щось нестандартне”.

Для характеристики цих антропонімів виокремлено такі МР:

МР “*волосся*”

Волосся людини – важлива ознака її зовнішності, яка одна з перших впадає в очі. Унікальність прізвиськових номенів зумовила реалізацію в межах вказаного МР опозиції “той (та), що має волосся – лисий(а)” з різними семантичними відтінками.

Неофіційний антропонімний матеріал диференційовано за МО, які дозволяють простежити лексичне наповнення прізвиськової бази цього МР.

МО *‘той (та), який(а) має багато волосся, у якого(ї) густе волосся, який(а) ходить розпатланий(а), нерозчесаний(а)’*

МО представлена переважно лексею *патлатий*, пор. діал. *пáтлi* ‘волосся на голові’; *Зачисáла свої́ пáтлi*. Зафіксовано прізвиська одного семантичного ряду: *Патлáтий* || *Патлáти*, *Патлáстик*, *Патлáха*, *Патлáуха*, *Патлáйка*, *Патлáч*, *Пéтла*, *Пéтлах* < *пáтлi* || *пéтлi* знев. ‘волосся на голові’, *патлáнь*, *патлáч* ‘довговолоса людина’³⁶.

Виявлено антропонімний склад іншого лексичного поля з твірними основами *кудл-*: *Кúдла*, *Кúдлaч*, *Кúдлac* || *Кúдлacь*, *Кúдлoчка*, пор. діал. *кúдлi* || *кúдла* ‘нерозчесане волосся’ *кудлáй* || *кудлáч* ‘людина з довгим нерозчесаним волоссям’, *кудлáтий*, *кудлáч* ‘з довгою шерстю або волоссям’³⁷; *ковт-*: *Ковтáч*, *Ковтелiна*, *Ковтéнко*, *Ковтiйáха*, *Ковтiй*, *Ковтúля*, *Ковтúн* < *ковтáтий* ‘нерозчесаний (про волосся людини)’, *ковтúн* ‘збите в жмут волосся на голові’. Побутують метафоричні номінації, що характеризують людей за вказаною МО: *Пухнáста*, *Пéйсах* < *пéйси* ‘довгі пасма волосся на скронях у патріархальних євреїв’³⁸, пор. *Тра нутстрiхти*, *а то вáже так ‘i пéйси, йак в жiда*.

МО *‘кучерявий || кучерява’*

³⁶ Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. Київ: Вид-во АН УСРС, 1907–1909. Т. III. С. 101.

³⁷ Там само. Т. 2. С. 319.

³⁸ Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 1982–2003. Т. III. С. 326.

Ця МО представлена в основному нейтральною лексемою *кучерявий*, яка у функції прізвиськ конотативно наповнена лише з мотиваційного боку, напр.: *Кучерявий* || *Кучиряви*. Побутує жіночий антропонім *Кучерява*. У багатьох прізвиськових основах засвідчена лексема *гарахатий*, часто фонетично і словотвірно видозмінена, діал. *гарахатий* || *гарахуватий* ‘кучерявий’: *Гарахатий*, *Гарахуватий*, *Гаракатий*, *Гарах*, *Гарик*, *Гарашок*; жіночі антропоніми *Гарахата* || *Ярахата*, *Гарахуля*. Зафіксовано неофіційні особові назви, похідні від апелятивів *кудрі*, *кудрявий*, пор. *кудра* ‘кучерява жінка’, *кудрі* ‘кучері’: *Кудрий*, *Кудря*, *Кудряшка*.

Виявлено нетипові назви *Кучма* < діал. *кучма* ‘довге нерозчесане волосся на голові’ і *Лакмата* < *лахматий* ‘волосяний’. Спостережено метафоричні номінації, які побутують переважно в молодіжному середовищі: *Баран*, *Вечка* < овечка, *Грива*, *Кульбаба*, *Кустик*, *Моркóвка*, *Пасоля*, *Пудиль*. Домінують прізвиська *Барашик*, *Барашка*. Такі лексеми засвідчено серед сленгізмів, пор. сленг. *бура*, *пудель* ‘кучерява людина’³⁹. Трапляються яскраві словосполучення: *Лев Головатий*, *Двісті Двадцять Вольт*.

МО ‘той (та), хто має чуба’

МО виявлена в неофіційних антропонімах субстантивного й ад’єктивного походження з різним емоційно-експресивним маркуванням. У твірних основах прізвиськ уживана нейтральна лексема *чуб* і відкореневі деривати, що характеризують людей, які носять чуба: *Чуб*, *Чубатий*, *Чубата*, *Чуба*, *Чубайка*, *Чубаля*, *Чубайс*, *Чубань*, *Чубар*, пор. *чубик*, *чубица*, *чубок*, *чубрик*, *чубчик* < *чуб*, *чубрій* ‘людина з довгим волоссям’⁴⁰ [Грінченко IV, с. 477]. Серед молоді функціонує прізвисько *Чолка* [СППУ III, с. 276].

МО ‘особливості зачіски’

Із цією МО найпоширеніше молодіжне прізвисько *Йо́жик*, зафіксоване у 23 н. пп. В одній говірці виявлено прізвисько *Йо́жак* [СППУ II, с. 11]. Засвідчено антропоніми з непрямою номінацією: *Ба́ба Яга́*, *Зо́нтік*, *Кастру́ля*, *Пудску́бана* < *обскубаний*, *Стрі́ха*. Прізвиська такого типу використовує в основному молодь.

МО ‘лисий || лиса’

³⁹ Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк]. Харків: Фоліо, 2006. С. 258.

⁴⁰ Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. Київ: Вид-во АН УРСР, 1907–1909. Т. IV. С. 477.

Прізвисько-ад'єктив чоловічого роду *Лісий* із прямою номінацією побутує у 130 н. пп. Засвідчений номен представлений фонетичними варіантами: *Лісий* || *Ліси* || *Лєсий*. Зафіксоване також прізвисько *Плеши́ва*, пор. *плиш* 'місце, на якому облізла шерсть; лисина на голові людини', *плиши́вий* 'лисий' [ЕСУМ IV, с. 448]. Із тотожною МО функціонують деад'єктиви: *Лісик*, *Лисун* [СППУ III, с. 142, 144]. У молодіжній сфері вживані метафоричні назви: *Кастру́ля*, *Ча́йник*, пор. жарг. *чайник* 'голова' [Ставицька, с. 361], *Пуп*, *Че́рип*; словосполучення *Лісий Бублик*, *Лісий Мєсник*.

Для ідентифікації лисих людей використано також прізвиська з метафоричним наповненням: *Облізлий*, *Облазун* < діал. *обла́зити* 'линяти' [Аркушин 2000 II, с. 24]; *Смаль* < смалець / *н'їби смале́м зма́зани* //. На означення чоловіка, що має лисину, вживане прізвисько-антитеза *Кучеря́вий*. Зміна семантики лексеми і вторинна номінація виявляють у продемонстрованій назві вищий ступінь іронії.

МР "ніс"

МО 'з великим носом'

МО в прізвиськах указанного МР найбільш репрезентативна. Побутують нейтральні антропоніми *Носа́тий* || *Носа́ти*, *Носа́та*, які мають експресивне наповнення лише на мотиваційному рівні. Простежено функціонування похідних із лексемою *ніс*, що засвідчують яскраву конотацію: *Носа́ч*, *Носа́й*, *Носа́нь*, *Носик* (у говірках *Носік* || *Нусік*), *Носі́йко*, *Носу́ля*, *Півтора́ніс*, *Довгоно́сик*. Незважаючи на наявність демінутивного форманта, в деяких назвах на рівні творення прізвиськ такі похідні виражають особливе негативне значення, в них відчутна більша міра насмішки. Побутують неофіційні антропоніми, які на лексичному рівні вмотивовані назвами тварин і птахів: *Дьо́тлик*, *Гриф*, *Гусь*, *Крот*, *Носорі́г*, *Оре́л*. Часто вживане прізвисько *Дзьоб* || *Зьоб* і похідне *Дзьоба́к*.

Трапляються особові назви *Нюхне́вич*, *Но́халь* < *нюх* перен. 'ніс', з метафоричною номінацією: *Гарма́та*. У молодіжному спілкуванні вживані найменування *Бурати́но* || *Бурати́н*. Особливо зневажливий характер виражають антропоніми *Ноздра́та* < *ноздрати́й* 'ніздруватий'; *Нора́льник* < *норі́ти* 'робити нори' (про мишей), *Шно́бель* || *Шно́биль* || *Шно́біль* || *Шно́бль* < *шно́бел* 'великий ніс людини'. Такі особові найменування вже мають набагато вищий ступінь негативного маркування. Специфічні прізвиська-метафори: *Носоро́г*, *Ронди́ль* < діал. *рондил* 'великий кухоль'. Зафіксовано

описову структуру *Гóлда Носáта*, доповнену додатковою характеристикою *голда* зі значенням ‘висока’.

МО ‘ніс специфічної форми’

МО репрезентована в основному колоритними зооморфними назвами: *Гусь*, *Індік*, *Пелікан*. Виявлено прізвиська деад’єктивного походження *Кірна*, *Кирпúха* < *кірна* ‘витягнутий ніс’, *кирпатий*; *Курно́сий* || *Курно́си* < *курно́сий* ‘кирпатий’; *Пі́шиний* зі значенням ‘широкий’. Трапляються метафоричні найменування: *Бульб́инка* < *бу́л’ба* ‘картопля’, *Гачо́к*, *Гру́шка*. Засвідчено словосполучення *Капрóновий ніс*, словоскладну форму *Бабканіс*.

МР “вуса, борода”

У вуличних антропонімах аналізованого МР переважно виявлено апелятивні основи *вус-*, *борода-*, які в прізвиськах зазнають суфіксального наповнення і реалізують МО ‘великі(а), довгі(а)’. Зафіксовано антропоніми з нейтральними лексемами *Вус* і *Вусáтий* || *Вусáтей* || *Гусáтий* || *Усáтий*, а також суфіксально маркованими *Вусáй*, *Вусáнь*, *Вúсач*, *Вúсик*, *Вúсьо*. Незважаючи на демінутивність антропонімів, у семантичному плані вони мають негативний характер, що зумовлено специфікою таких прізвиськових одиниць. Унікально, що серед неофіційних іменувань функціонує жіночий антропонім *Вусáта*. На антропонімному фоні ідентично репрезентована і лексема *борода*: *Бородá* || *Бородя́*, *Бородáтий*; *Бородáй*, *Бороді́й*, *Бородáч*, пор. *бородáч* ‘чоловік з бородою’, *Бородáцький*.

Побутують назви-метафори: *Барабáс*, *Бáтюшка*, *Кóзлик*, *Таракáн*, *Цап*, *Щур*. Спорадично зафіксовано номени-кольороназви *Білоу́с*, *Сівий Вус*.

МР “вуха”

Аналізований МР продемонстрований в основному МО ‘великі вуха’. Лексема *вуха* в прізвиськах представлена говірковими лексемами з різним виявом конотації: *Вухáтий* || *Ушáти* || *Гушáти*, *Вухáта*, *Вúшко*, *Вушáр*, *Вушáстик*, *Вухáстий*, пор. *вухáстий* ‘такий, що має довгі вуха’, *Вухáч*, *Вухі́й*, *Вúшик*, *Вúхаль*, *Вушлáп*. Назва *Вушлáп*, очевидно, засвідчує звукове обігрування, пор. діал. *лапавúхий* ‘клаповухий’⁴¹. Серед антропонімів спорадично уживаний нейтральний субстантив *У́хо*, а також структура *Велі́кі Вúха*.

⁴¹ Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 1. С. 277.

На означення носіїв, які мають великі вуха, побутують антропоніми з вторинною номінацією: *Варéник, Галу́шка, Мавпа, Гладіо́лус, Зя́ць, Лопу́х, Ослик, Слон*. Серед молоді функціонує прізвисько *Локáтор*, пор. сленг. *локатори* ‘вуха’⁴². У цьому МР домінує неофіційна назва *Чебура́шка*, зафіксована в 41 н. пп. з фонетичними і словотвірними варіантами: *Чибура́шка* || *Чибура́шка* || *Чебура́ха*. Засвідчене прізвисько вживане переважно в молодіжних колективах, пор. сленг. *чебурахи* ‘вуха’. МО ‘вуха неправильної форми’ реалізують прізвиська *Клапову́хий, Клапан, Клапон, Клапоу́х, Клап*, пор. *клапову́хий* < *каплову́хий* ‘із підвислими або великими відстовбурченими вухами’, *кла́пи* ‘про вуха свині’⁴³.

Спорадично виявлена МО ‘меленькі вуха’, в контексті якої цікаве прізвисько *Шельма* < *шельмóванець* ‘таврований каторжник, якому відрізували вуха’, *шельмува́ти* ‘таврувати, обрізуючи вуха’⁴⁴.

МР “зуби”

Наповніше представлено похідні з основою *зуб-*, що характеризують носіїв із великими зубами: прізвиськові ад’єктиви *Зубáтий* || *Зубáти, Зубáстий* і *Зубáта, Зубáста*. Уживані суфіксально марковані одиниці: *Зуба, Зубу́ля, Зубель, Зубечка, Зубко, Зуба́й, Зуба́йло, Зуба́нь, Зубі́ло, Зубе́ля, Зубáтка, Зуба́тьонок, Зубрий* < діал. *зубрий* ‘людина з великими зубами’. Рідше виявлено нейтральний субстантив *Зуб*.

У складі особових назв побутують фаунономени з тотожною мотивацією, що виявляють вторинну номінацію: *Бобéр, Бóбрик, Зя́йчик, Кр́іса, Ну́трія, Щу́ка, Щур*.

Цікаві прізвиська з додатковою семою, пор.: *Скалозу́б* і *Зубоска́лка*. Зафіксовано назву *Грэ́злі*, похідну, імовірно, від дієслова *гризти*. МО ‘щербата людина’ реалізують прізвиська *Щербáтий, Щирба́та, Щирба́тийка, Щербу́ля, Щирбе́на, Щербі́на* < *щербáтий* ‘зі зазубринами, надколений’, *щербáнь* ‘посудина з вибитим краєм’.

МР “очі”

МО ‘великі очі’

Серед народно-побутових антропонімів для прозивання людини з великими очима виявлено номен *Очі*. У говірках виражений яскравий протетизм: *Го́ко, Го́чий*. Функціують неофіційні антропоніми

⁴² Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк]. Харків : Фоліо, 2006. С. 182.

⁴³ Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. Київ: Вид-во АН УСРС, 1907–1909. Т. II. С. 248.

⁴⁴ Там же. IV. С. 491.

субстантивного типу: *Більмо́* < діал. *біл'мо́* || *бил'мо́* згруб. ‘око’, *Більма́й* < діал. *біл'ма́й* згруб. ‘людина з великими очима’, *Лу́ник*, *Лу́ній* < діал. *лу́пати* ‘кліпати очима’; ад’єктивного типу *Більма́тий* || *Більма́ти* || *Бельма́тий*, пор. *більмовий* ‘той, що має більмо на оці’, *Зікра́тий* < діал. з ‘ікрайі знев. ‘очі’⁴⁵.

МО ‘витрішкуваті очі’

Засвідчену МО виражають спільнокореневі назви *Бальба́й*, *Бальбо́*, *Бальбо́та*, *Бальбу́х* < діал. *бал'ба́тий* ‘з великими очима, витрішкуватий’⁴⁶, *Банька́ч*, *Ба́нька* < *банька́тий*, *банька́ч* ‘той, що має витрішкуваті очі’, сленг. *ба́ньки* ‘очі’⁴⁷. Тотожну характеристичну функцію виконують вуличні антропоніми *Вілу́п* < вилуплювати ‘витріщати’; прізвиська-зооназви *Ріба*, *Сельодо́к*, *Сова́*, *Тра́чик*, *Прач* < діал. *пра́чик* || *трач* ‘личинка жаби, пуголовок’.

МО ‘вузькі очі’

Ця МО виявлена в прізвиському *Узково́кий*, а також у метафоричних назвах: *Кита́єць*, *Кита́йка*; *Япо́нець*, *Япо́н*. Спорадично зафіксовано найменування, які характеризують людей із маленькими очима: *Кріт*, *Щур*.

МР “зуби”

Найбільше назв цього МР похідні від апелятива *зуба* з різним експресивним наповненням і характеризують носіїв, що мають великі губи: *Губчик*, *Губій*, *Губін*, *Губа́н*, *Губа́р*, *Губа́рев*, а також із додатковим окресленням: *Губоля́ля*, *Губоцільо́т*, *Губошльо́п*, *Губрій* < *губрій* ‘губань’, *Трижди́губа́*. Спостережено побутування прізвиська – нейтрального субстантива *Губа*, що на антропонімному рівні виявляє негативну семантику. Серед вуличних антропонімів засвідчено діалектизм *Гемба* < польс. *gęba* знев. *tęmba* ‘губа’, прізвиська *Гембач*, *Гембочка*, *Гембаро́вський*, *Гембусь* з виразною негативною експресією.

МР “ноги”

МО ‘з довгими ногами’

МО мають такі похідні: суфіксальні субстантиви *Лана́й*, *Лана́ч* < діал. *лапа́тий* ‘такий, що має велику ногу’; субстантиви метафоричного типу *Стра́ус*, *Ца́пля*, *Цірку́ль*; складні прикметники *Довгола́тий*, *Довгола́па*. Засвідчено прізвисько *Ку́льша* < діал. *ку́'ша*

⁴⁵ Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 1. С. 190.

⁴⁶ Там же. Т. 1. С. 9.

⁴⁷ Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк]. Х. арків: Фоліо, 2006. С. 54.

знев. ‘нога людини’. У багатьох населених пунктах для номінації людей із довгими ногами вживані прізвиська *Бусел* або *Боцун* (пор. діал. *боцун*, *бусол* ‘лелека’). Виявлено номен *Журавель* із додатковою семою ‘довгі + худі ноги’.

МО ‘з повними ногами’

Значення ‘з повними ногами’ реалізують вуличні антропоніми *Грубонога*, *Ляшка* < діал. *л’ашка* ‘стегно людини’. Спорадично виявлено інші МО: ‘з худими ногами’: *Коза*; ‘з кривими ногами’: *Шебест*, *Шибестий* < діал. *шибестий* ‘такий, що має криві ноги’; *Вершник*, *Вишивальник*, *Чиверногий* < *чеверногий* ‘з кривими ногами’.

МР “обличчя”

Характеристика обличчя людини в прізвиськах найчастіше заявлена МО ‘велике’, ‘повне’, ‘кругле’, ‘плескاته’ і зреалізована лексемами-мотиваторами з негативною конотацією: *морда*: *Морда*, *Мордаль*, *Мордашка*, *Морділо*, *Мордатий*, *Мордій*, а також складними одиницями *Мордотокáč* і *Мордошльóп*; *ніка*: *Піка*, *Пікула*, *Пікіль*, *Пікута*, пор. *ніка* ‘обличчя’, сленг. *ніка* ‘обличчя’⁴⁸; *Марміза* < *марміза* ‘презирливо про лице, те ж, що морда’⁴⁹; *Мідзач* < *мідза* ‘обличчя, повне лице’, *мідзатий* ‘з повними відвислими щоками’; *Пісок*, *Ріло*, *Рóжа*, пор. сленг. *ріло*, *рóжа* вульгарно ‘обличчя’⁵⁰. Засвідчено антропоніми *Пецух*, *Пеця* < *опецькуватий* ‘товстий і низький’, а також метафоричні прізвиська *Булка*, *Бульдóг*, *Калáč*, *Колобóк*, *Хом’як* || *Хомняк*.

МО ‘обличчя у веснянках’

Указане значення демонструють прізвиська, похідні від прикметника *рябий*: *Рябий* || *Рабій* || *Рабей*; *Рабін*, *Рабўля*, *Рабўня*; *Рабіха*; *Рябўлька*; *Рябўха* || *Рябўхе*; *Рябчик* || *Рабчик* || *Рапчик* < *рябий* ‘покритий рудими плямами’, *рябóк* ‘веснянка на обличчі’⁵¹, діал. *р’абчик* ‘той, хто з веснянками на обличчі’.

МР “голова”

МО ‘з великою головою’

⁴⁸ Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк]. Х.арків: Фоліо, 2006. С. 231.

⁴⁹ Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. Київ: Вид-во АН УСРС, 1907–1909. Т. II. С. 422.

⁵⁰ Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк]. Х.арків: Фоліо, 2006. С. 264.

⁵¹ Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. Київ: Вид-во АН УСРС, 1907–1909. Т. IV. С. 91–92.

МО репрезентують неофіційні антропоніми, похідні від лексеми *голова*: *Голова́й, Голова́нець, Голова́нь, Голова́стик, Голова́тий* || *Голова́ти, Голова́та, Голова́ч, Голову́йка*. Метафоричні конструкції часто доповнені додатковою вказівкою, пор. *Гру́ша* ‘з великою головою грушеподібної форми’, *Колобо́к* ‘з великою головою і маленького зросту’, *Цибу́ля* ‘з великою лисою головою’. Неправильну форму голови носія підкреслює прізвиськова конструкція *Кантова́та Голова́*, пор. діал. *кантува́тий* ‘такий, що має форму, близьку до прямокутника’⁵². У молодіжному середовищі виникли прізвиська *Гло́бус, Телі́к*, які функціують і серед сленгізмів.

МР “*груди*”

Прізвиська цього типу відзначені МО ‘великі груди’ і належать жінкам. Простежено неофіційні назви *Ци́цька* || *Ци́цка, Ци́цата, Ци́цьката, Ци́ціна, Ци́цаха*. Виявлено складну форму *Восьмику́бова* на означення жінки з великими грудьми.

МР “*шия*”

Специфічно, що для характеристики людей із довгою шиєю на Західному Поліссі в основному використовують метафоризований фаунономен *Гусь* і похідні *Гуса́к, Гу́ся*. Зафіксовано єдину форму *Ши́ян*, умотивовану лексемою-мотиватором *шия*.

Периферійно побутують прізвиська *Кривоши́я* з очевидною мотивацією, а також вторинні номени *Глек, Жира́фа*.

МР “*лоб*”

МР представлений лише МО ‘великий лоб’ і найменуваннями з формантом *лоб*: *Лоба́тий, Лоба́та, Лоба́ка, Лоба́й, Лоба́н, Лобек, Лобзик, Лобу́зиха, Лобу́сь, Лобешник*, пор. діал. *лобешн’а* знев. ‘великий лоб’, *Лобий, Лобій, Лобісь*, пор. *лоба́нь, лоба́с, лоба́тий, лобко* ‘той, хто має великий лоб’.

Інші МР “*руки*”, “*брови*” і т. ін. представлені слабше, тому не характеризуємо їх окремо, пор. *Закіду́шка* ‘має великі сідниці’, *Палець* ‘має довгі пальці’, *Шнуро́чок* ‘із тонкими бровами’.

4. Неофіційні антропоніми за вадами зовнішності людини

В аналізованих вуличних назвах опозиція “щось здорове – щось хворе” завжди виражена в якійсь точній ремарці: *Безру́кий, Безно́гий, Горба́тий, Глухі́й* тощо. Із цього приводу В. Д. Познанська констатує: “Очевидно, неприємне враження частіше виражалося не в

⁵² Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 1. С. 208.

загальних характеристиках, а в точній указівці на якийсь відхилення від ідеалу, помічене в зовнішності людини”⁵³. Реєстр західнополіських неофіційних іменувань дозволяє диференціювати такі ММг:

ММг “Недобачає або сліпий || сліпа”

Ті особи, які мають поганий зір і носять окуляри, у 30 н. пп. схарактеризовані прізвиськом *Очка́рик* і його фонетичними виявами *Очка́рик* || *Учка́рек*. Периферійно зафіксовано жіночу назву *Окуля́рниця*. Простежено побутування прізвиськ-ад’єктивів: *Сліпі́й* || холмське *Сліпе́й*, *Сліпе́нький* || *Сліпе́йкий*; жіночих антропонімів *Сліпа́*, *Сліпе́нька* || *Сліпе́йка*. Крім того, вживані деад’єктиви: *Сліпа́к*, *Сліпе́ць*, *Сліпко́*, *Сліпчик*. В аналізованій ММг трапляються метафоричні назви: *Водола́з*, *Сна́йпер*, *Камбала́*, *Цикло́н*, *Піра́т*. Побутують двокомпонентні номени *Сліпе́ О́чко*, *Соколі́не О́ко*.

МО ‘косоокій, косоока’ зреалізована переважно в неофіційних назвах-прикметниках: *Коси́й* || *Косо́й* || *Касо́й* і *Коса́* || *Коса́я*. Спорадично засвідчено спільнокореневий дериват *Коси́гін* і демінутиви *Косе́нький*, *Косе́нька*.

МО ‘той (та), що часто кліпає очима’ маніфестують іменування, вмотивовані лексемою *моргати*: *Мо́ргавка*, *Моргу́лька*, *Моргу́н*.

ММг “Вади спини”

Для номінації денотатів, які мають вади спини, вживані ад’єктиви *Горба́тий* || *Горба́ти*, *Горба́та*, *Криве́нький*, а також субстантиви, переважно вмотивовані твірною основою *горб-*: *Горба́нь*, *Горба́сь*, *Горбій*, *Горбочка*, *Горбу́ля*, *Горбуне́ць*, *Горбату́шка*, *Горба́ч*, *Горбачо́в*, *Горбу́н*, *Горбокóник*, *Кривик*.

ММг “Глухий || глуха”

У цій ММг виявлено вуличні назви: *Глухі́й*, *Глуха́* і похідні *Глуха́р*, *Глухма́йка*, *Глухма́н* || *Глухма́нь*, *Глушман*, пор. *глуша́н*, *глушма́н*, *глушко́* ‘глухий’, *глушма́нка* ‘глуха жінка’⁵⁴.

ММг “Відсутність якоїсь частини тіла”

Зафіксовано антропоніми, в яких експресивне і формальне навантаження виконує переважно префікс *без-*, що вказує на відсутність чогось: *Безклу́ба*, пор. діал. *клуб* ‘бокова кістка таза’,

⁵³ Познанська В. Д. Лексика на позначення фізичних і психічних рис людини як основа для творення українських прізвиськ. *Лінгвістичні студії*. Донецьк: ДонНУ, 2002. Вип. 10. С. 161–162.

⁵⁴ Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. Київ: Вид-во АН УСРС, 1907–1909. Т. I. С. 292.

Безла́тий, Безно́ге, Безру́ка, Безру́кий, Безру́ко, Безву́шко, Безці́цька, Безпа́льченко, Безпа́льчик.

ММг “*Вираження якоїсь хвороби*”

До ММг віднесено неофіційні назви *Гу́ля* || *Гу́ля, Гу́лік, Гула́тий, Гу́лій, Гу́лька, Гу́ліха; Кила́ч* ‘мав грижу’, пор. *кила́* ‘грижа’, *кілавий* ‘людина, хвора грижею’⁵⁵. Дефекти шії відображають лексеми – твірні основи прізви́ськ *Каркаро́н, Каркаро́на, Карку́ша* < *карк* ‘затилко, загривок’, *ка́рковий* ‘затилковий’, діал. *карка́й* ‘гладка потилиця людини’⁵⁶.

У багатьох вуличних іменуваннях твірною основою виступає лексема *кривий*–: *Кривомо́рдий* ‘зі шрамом на обличчі’, *Кривогу́бий, Кривогу́бець, Криволо́па, Кривору́чко, Крива́чка, Кривоно́дря*. У прізви́ськах цього різновиду спостережено специфічне явище, коли лексичний компонент *косий* виявляє загальне значення ‘коса (крива) форма’, приєднуючись до інших номінацій, крім лексеми *очі*, пор.: *Косола́ний, Косоло́ба, Косоро́тов*.

5. Прізви́ська за особливостями ходи

Антропоніми, що характеризують особливості ходи людини, в основному підкреслюють якість її порушення: кульгання, шкотильгання, чалапання, перекидання з ноги на ногу, похитування тощо. Серед таких неофіційних іменувань засвідчено конотативи від маркованих інфінітивів: *дйбати* ‘повільно і незграбно ходити’, ‘ходити, витягнувши ноги’ → *Дйба, Дйбля; закида́ти* (про ноги) → *Закідень; го́цати* < *го́цати* ‘підкидати’, ‘відбивати, сильно стукати’ → *Го́цанка; клéндати*, пор. *клéнда* знев. ‘нога’ → *Клéндач; кліша́ти* ‘ідучи, терти ногою об ногу’, пор. *клішавий* ‘який при ході тре ногою об ногу’ → *Клиш, Кліша, Клішавий, Клішик; кульга́ти* → *Кульга́вий; хрома́ти* ‘кульгати’ → *Хромій* || *Хромой, Хромко́, Хрому́ль, Хро́мусь; чала́пати* ‘шльопати по грязюці’ → *Чала́па, Ча́па, Чапчала́п; шкандиба́ти* ‘кульгати’, *шкандйба* ‘кульгавий’ → *Шкандй́бка; шла́пати*, пор. *шлапа́к* ‘той, хто під час ходи чалапає ногами’ → *Шла́бцо, Шла́пак, Шла́пака, Шла́пко, Шлапа́тий; шкóрбати* ‘тягнути’ → *Шкарабу́н, Шко́рбавка*. У багатьох н. пп. для називання жінок використано метафоричний антропонім *Качка*, що реалізує МО ‘ходить, перекидаючись’. Рідше побутує демінутив *Качичка* || *Качачка* і чоловіча назва *Качур*. Уживані метафорично вмотивовані

⁵⁵ Там же. Т. 2. С. 238.

⁵⁶ Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 1. С. 227.

прізвиська *Лушак* < діал. *лушák* ‘напівдорослий кінь’; *Шкапа*, *Кенгуру*.

Функціують двокомпонентні неофіційні назви: *Гуляйнога*, *Клишонóгий*, *Кривéнька Кáчичка*, *Перекида́йко*, *Шльопнога́*.

6. Прізвиська, що вказують на забарвлення волосся чи пігментацію шкіри людини

Пігментаційний чинник завжди був об’єктом антропонімізації, про що стверджують дослідники: “В староукраїнській мові широкоживаними були назви на означення людини за кольором її очей, волосся, відтінком шкіри”⁵⁷.

Аналіз прізвиськових твірних основ показує, що серед них частотні антропоніми, що вказують на забарвлення очей, волосся, пігментацію шкіри тощо. Гама кольорів репрезентована в основному білим, чорним, червоним, рудим, жовтим, синім, сивим кольорами. Така ж традиція простежена і в прізвищах. В аналізованій МПг продуктивно зреалізована опозиція “білий – чорний”, виявлена як в семантичному, так і в кількісному співвідношенні. На нашу думку, виразне домінування білої і чорної кольорових гам у прізвиськах зумовлене їх розгалуженістю для характеристики забарвлення різних частин тіла: волосся, шкіри, очей, брів, вусів та ін. У вуличних іменуваннях переважає характеристика забарвлення волосся і обличчя, оскільки ці ознаки найбільш виразні і помітні мовцям.

Назви аналізованої ММг продемонстровані здебільшого ад’єктивами: *Білий(а)*, *Чорний(а)*, *Ріжий(а)*, *Рудий(а)*, *Червоний* і т. ін. Серед неофіційних особових іменувань виявлено яскраві метафоричні номени: *Муравéй* ‘з чорним волоссям’ < діал. *муравéй* ‘мурашка’; *Петльóва* ‘має бліде обличчя’ < діал. *петл’óвий* ‘пшеничне борошно тонкого помолу’; *Помалінник* ‘смуглявий’ < діал. *помаліна* ‘крем для взуття’. Інколи поряд із найменуваннями функціують додаткові описові характеристики, що роблять такі прізвиська виразнішими, напр.: *Пшени́чна / бй́ла / йак пшини́чна мукá //*.

Окремі антропонімічні основи відтворюють старовинні назви кольорів *Булáн*, *Булáний*. Це забарвлення використовують для позначення масті домашніх тварин, пор. діал. *булáн*, *булáні* ‘сіро-жовтої масті (про коня)’. Спорадично в прізвиськах простежено інші

⁵⁷ Керста Р. І. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини. *З історії української лексикології*. Київ : Наук. думка, 1980. С. 209–210.

кольороназви: *Кáрий* на означення кольору очей, *Каитáнова* для характеристики забарвлення волосся.

За маніфестованими лексемами-мотиваторами встановлено найпоширеніші МР:

МР “білий/біла”

Прикметник *білий* і похідні від нього у прізвиськах найчастотніші, що, за свідченнями науковців, пояснено тим, що з усіх лексем на позначення кольору лексема *білий* має найбільші можливості щодо реалізації свого словотворчого потенціалу.

Переважно функціонує ад’єктив *Білий* || *Бéлий* || *Бéли* || *Б’яли*. Для характеристики жінок уживане найменування *Біла* з різними фонетичними варіантами. Побутують різностатеві відад’єктивні одиниці: *Білявка*, *Білявчик*.

Неоднозначні субстантивні похідні з коренем *біл-*: *Бéлка*, *Билица* || *Біліця*, *Біл*, *Бéлік*, *Білан*, *Білах*, *Біляк*, *Білач*, *Біланіха*, *Білаш*, *Білко*, які, з одного боку, можуть бути апелятивними похідними (пор. назви з реальною характеристикою особи *білан* ‘блондин’, *білуха* ‘білолиця, біла як сніг жінка; блондинка’, *біляк* ‘білий за мастю, одягнений в біле’. Крім того, такі прізвиська могли постати і шляхом метафоризації апелятивів, що характерно для цього різновиду антропонімів, пор. *білан* ‘назва білого вола, собаки і ін.’ *білаш* ‘білий хліб (у бідних)’⁵⁸, *біляк* ‘рід грибів’, ‘біляк-заєць’. Для кольорохарактеристики носіїв використано двокомпонентні антропоніми: *Білогрéвий*, *Білобрíса*. Виявлено інші синонімічні назви: *Блонд*, *Блондін*, *Блондінка* і метафоричні номени: *Сметáна*, *Полотéнка*, *Пшени́чна*, *Кефі́р*, *Паперóвий*.

МР “чорний/чорна”

Менша продуктивність і поширеність кольороназви не зменшує семантичної розгалуженості прізвиськової номінації лексеми *чорний*. Найчастіше функціонує чоловіче прізвисько *Чóрний* і його варіанти *Чóрни* || *Чéрни* || *Чьóрний*, рідше жіночий варіант *Чóрна* || *Чьóрна*. Побутують демінутиви *Чорня́вий*, *Чорне́нький*.

У твірних основах прізвиськ реалізовані субстантиви з коренем *чорн-* і *черн-*, пор.: *Чорну́ха*, *Чорня́к*; *Черня́к*, *Чорну́ля*, *Черне́та*, що виражають значення ‘носій ознаки’. На означення людей, що мають дуже чорні брови, вживані особові назви *Чорнобрíвець*, *Чорнобрíвий*, *Чорнобрóвка*.

Виявлено прізвиська з непрямою номінацією: *Ци́ган*, *Ка́ва*, *Са́жа*, *Жук*, *Пе́чений*, *Крук*, *Воро́на*, *Помалі́нник*, *Шокола́дка*. Серед таких

⁵⁸ Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. Київ: Вид-во АН УРСР, 1907–1909. Т. I. С. 64.

антропонімів функціонують словосполучення: *Чорний Брат* ‘з чорним волоссям’, *Чорні Очки* ‘у якого чорні очі’.

МР “*рудий (рижий) || руда (рижа)*”

У складі неофіційних особових назв однаково побутують прізвиська *Ріжий* || *Рэжий* і *Ріжа* з ідентичною характеристикою. Менш поширені найменування *Рудий*, *Руда* || *Рудая*. Засвідчено демінутиви *Ріженький* і *Ріженька* || *Ріжийка*. Ця кольороназва вживана переважно для характеристики людей із рудим волоссям або веснянками на обличчі і тілі.

У спільнокореневих прізвиських компонент *риж-* домінує над *руд-*, пор. особові найменування *Рэжка*, *Рижак*, *Рижач*, *Рижков*, *Рижик*, *Рижечка* і *Рудака*, *Рудаль*, *Руданський*, *Рудель*, *Руденя*, *Рудець*, *Рудик*, *Рудка*, *Рудь*, пор. апелятив *рудяк* ‘те, що порудило’⁵⁹. Засвідчено синоніми-кольороназви: з метафоричним наповненням *Гнилий*, *Іржави* || *Ржавий*, а також *Лис*, *Ліса*, *Муравей*, *Пірсик*, *Сонечко*, *Курка*, *Цибуля*.

МР “*червоний*”

На відміну від попередніх прикметників-кольороназв, лексема *червоний* і її семантичні синоніми в неофіційних назвах здебільшого засвідчують МО ‘з червоним обличчям’, рідше вказують на волосся рудого кольору. Уживане лише чоловіче прізвисько в різних діалектних варіантах *Червоний* || *Чирвони* || *Чірвони*, жіночої назви серед західнополіських народно-побутових антропонімів не виявлено, що можемо пояснювати лише тим, що пігментація обличчя червоним кольором у чоловіків зумовлена їхньою схильністю до вживання алкоголю, що в прізвиських особливо засуджено. У багатьох іменуваннях твірною основою виступає *красний* ‘червоний’, запозичений із російської мови (в українській мові прикметник *красний* має інше значення, пор. ‘прекрасний, красивий, хороший’, *краснюк* ‘красивий’: *Красний*, *Красенький*, *Краснюк*, *Красновець*). Крім того, з аналізованою МО спорадично засвідчено найменування, що містять основу *жар-*: *Жарнік*, *Жаров* із виразним метафоричним відтінком. Виявлено антропоніми на позначення давньої назви кольорохарактеристики *червений* ‘червоний’: *Червений*, *Червений*.

Багато неофіційних антропонімів цього МР постали шляхом семантизації лексем *перець* і *помідор*, що однаково вказують на червоне забарвлення. Прізвисько *Перець* (говіркові варіанти *Пєриць* || *Пєриц* || *Пєриць* || *Пєрєц* || *Пьорєц* побутує у 75 н. пп., а неофіційний

⁵⁹ Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. Київ: Вид-во АН УСРС, 1907–1909. Т. IV. С. 85.

антропонім *Помідор* (діалектні модифікати *Помидор* || *Пумідор* || *Памадор*) має значно розширене арельне варіювання – 111 н. пп. На означення пігментації обличчя людини засвідчено okazіоналізм *Помідорок*. У прізвиськах функціонують синоніми *Вишнєвий*, *Буряковий* і вторинно номіновані апелјативи *Вишня*, *Мураха*, *Пєрчик*, *Пожарник*, *Рєдька*.

МР “синій”

Прізвисько *Синій* у західнополіських говірках представлене фонетичними модифікатами *Сині* || *Сіни* || *Сіні*. Чітка вказівка на МО ‘з синім обличчям’ дозволяє субстантиви *Синяк*, *Синько*, *Синюта*, *Синьоха* кваліфікувати зі значенням ‘носій ознаки’. Цікаво, що прикметник *синій* засвідчений лише в чоловічих прізвиськах (жіночі найменування з цією лексеєю мають інші мотивації, пор. *Синя* < прізвище Синюк, що теж зумовлено більшою схильністю до алкоголізму осіб чоловічої статі, а відповідно і наявністю мотиватора ‘з синім обличчям’, як і в прізвиськах із лексеєю *червоний*. Уживані метафоричні прізвиська *Баклажан*, *Слівка*. Менш поширені МР “жовтий || жовта” і “сивий || сива”, пор. *жовтий* → *Жовтий*, *Жовта* зі значенням ‘колір шкіри’, рідше вживані *Блискущий*, *Золотий*, метафоричне *Ціпук* < *ципл’ук*, *ципл’є* ‘курча’ [Аркушин 2000 II, с. 241]; *сивий* → *Сівий* || *Сєви* || *Сєвій* і *Сіва*, *Сідой*, метафоричне *Туман* зі значенням ‘забарвлення волосся’.

ВИСНОВКИ

Спостереження над прізвиськами за специфікою частин тіла показало, що кожен МР засвідчений бінарними опозиціями, де переважає ознака “щось велике”. Це закономірно, адже при творенні неофіційного антропоніма найпомітніше те, що має більші розміри від стандартних. Серед прізвиськових одиниць багато омонімів, пор. *Грушка* ‘за формою носа’ і ‘за формою голови’; *Щур* ‘має великі зуби’ і ‘має великі вуса’. У складі антропонімних основ небагато нейтральних форм, напр., *Око*, *Голова*, *Ногá*, *Ніс*, *Лоб*, *Губá* та ін., переважно вживані лексеми-негації: *Більмó*, *Мóрда*, *Лáпа*, *Шнóбель*, *Гэмба*. Вияв конотації і прізвиськової градації обумовлений суфіксальним навантаженням, напр. *Вушко*, *Вухáч*, *Вушáр*, *Вушлáп*, а також уведенням до лексичної бази прізвиськ діалектизмів, жаргонізмів, сленгізмів, okazіональних утворень, пор. *Шнóбель*, *Локáтор*, *Чівєрнóгий*, *Губошльóп* тощо. У деяких вуличних назвах встановлено подвійну номінацію, зумовлену додатковою МО, напр. *Гусь* ‘із довгою шиєю і великим носом’, *Зубоскáл* ‘має великі зуби і часто сміється’.

Отже, розглядаючи можливість відантропонімного чи відапелятивного походження деяких субстантивних прізвиськ-кольороназв із невизначеним кореневим формантом, вважаємо, що ті найменування, які мають чітку мотиваційну характеристику і засвідчують значення ‘носій кольорової ознаки’, Серед іменувань із докладною вказівкою-характеристикою зовнішнього вигляду носіїв засвідчені прізвиська-антитези, які порявняно зі звичайними неофіційними назвами мають вищий ступінь дошкульності і насмішки, вони особливо образливі, пор. у говірці с. Берестяни Ківерцівського р-ну Волинської обл. *Здоровіло* ‘низький худорлявий’, *Корбткий* ‘високий’, *Маніюна* ‘повна’.

АНОТАЦІЯ

У статті представлено дослідження як індивідуальних прізвиськ, так і сімейно-родових іменувань, поширених у неофіційній комунікації українців, зокрема на території Західного Полісся. Здійснений мотиваційний аналіз прізвиськових номенів за зовнішніми ознаками денотатів. Докладно схарактеризовано їхній типологічний статус та функційні особливості в антропонімному комплексі. У науковій праці комплексно описано шість мотиваційних підгруп неофіційних антропонімів, диференційованих на основі їхньої мотивувальної ознаки. Також для докладної характеристики виокремлено в кожній підгрупі мотиваційні ряди. Запропоновано власну дефініцію термінів “прізвисько” і “сімейно-родове найменування”. Подано синонімічні конструкції на позначення словосполучень “давати прізвисько”, “називати на прізвисько”, які функціують у поліських говірках. Зауважено також, що мотиваційна група “Неофіційні назви осіб, що характеризують їхню зовнішність” – одна з найпродуктивніших у неофіційній антропонімії українців.

Література

1. Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв’язав : народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін; Луцьк : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Oddział w Lublinie, 2003. 174 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
4. Демчук М. О. Слов’янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. Київ: Наук. думка, 1988. 170 с.

5. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 1982–2003. Т. 1–4.
6. Керста Р. І. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини. *З історії української лексикології*. Київ : Наук. думка, 1980. С. 200–212.
7. Мацюк З. С. Із народу не викинеш: діалектний словник фразеологізмів. Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 136 с.
8. Познанська В. Д. Лексика на позначення фізичних і психічних рис людини як основа для творення українських прізвищ. *Лінгвістичні студії*. Донецьк: ДонНУ, 2002. Вип. 10. С. 161–168.
9. Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. Київ: Вид-во АН УСРС, 1907–1909. Т. I–IV.
10. Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк]. Харків: Фоліо, 2006. 350 с.
11. Ставицька Л. Український жаргон : словник. Київ: Критика, 2005. 496 с.
12. Франко І. Я. Причинки до української ономастики. Франко І. Твори : у 50-ти т. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 36. С. 406–410.
13. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ: Наук. думка, 1977. 236 с.
14. Ястребов В. Малорусские прозвища Херсонской губернии: этнографический очерк . Одесса, 1893. 17 с.

Information about the authors:

Shulska Nataliia Mykolaivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Social Communications

Lesya Ukrainka Volyn National University

13, Voli Ave, Lutsk, 43025, Ukraine

Zinchuk Ruslana Stepanivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language

Lesya Ukrainka Volyn National University

13, Voli Ave, Lutsk, 43025, Ukraine